

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

Симон Наріжний

49
71

ОДЕСЬКЕ ТОВАРИСТВО
ІСТОРІЇ Й СТАРОВИНИ

ПРАГА 1941

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.

1. Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за перший рік його діяльності (від 30. травня 1923 р. до 31 травня 1924 р.). 1924 р., ст. 13.
2. Д. Дорошенко — Л. Білецький. Памяти академіка Миколи Сумцова. 1925 р.
3. І. Мірчук. Г. С. Сковорода (Замітки до історії української культури). 1925 р.
4. В. Біднов, „Устное повѣствованіе запорожца Н. Л. Коржа“ та його походження й значіння. 1925 р., ст. 28.
5. Л. Білецький. Основи української літературно-наукової критики. Впродів. 1925 р.
6. В. Щербаківський. Основні елементи орнаментатії українських писанок та їхнє походження (Студія). 1925 р., ст. 32.
7. Л. Чкаленко. Техніка орнаментування керамічних виробів Мізінських неолітичних селищ. 1925 р., ст. 11.
8. Д. Антонович. З історії церковного будівництва на Україні. Вип. I. 1925 р.
9. Ф. Слюсаренко. Грецька федеральна конституція кінця IV віку пер. Хр. 1925 р.
10. С. Смаль Стоцький. Ритмика Шевченкової поезії. 1926 р., ст. 44.
11. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923—1924). Том I. 1926 р., ст. 210.
12. Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за другий рік його діяльності. 1926 р., ст. 14.
13. Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за третій рік його діяльності. 1927 р., ст. 13.
14. Шостий рік діяльності Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.
15. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік четвертий (1926—1927). 1930., ст. 20.
16. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік п'ятий (1927—1928). 1930 р., ст. 14.
17. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік шостий (1929—1930). 1930 р., ст. 32.
18. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік восьмий (1930—1931). 1931 р., ст. 32.
19. Дискусія над питанням: „Откоуду есть пошла руская земля...“ 1931., ст. 30.
20. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік дев'ятий (1931—1932). 1933 р., ст. 24.
21. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік десятий (1932—1933). 1933 р., ст. 16.
22. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік одинадцятий (1933—1934). 1934 р., ст. 16.
23. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік дванадцятий (1934—1935). 1935 р., ст. 16.
24. Памяти професора Василя Біднова. 1936 р., ст. 32.
25. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік тринадцятий (1935—1936). 1936 р., ст. 16.
26. С. Смаль Стоцький. Останній рік Шевченкової поетичної творчості. 1937 р.
27. І. Мірчук. Чи можливі синтетичні суди а ргіогі? 1937 р., ст. 8.
28. М. Антонович. Матеріяли до вербування українців у пруську армію XVIII в.
29. Д. Дорошенко. Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України. 1937 р.
30. Б. Крупницький. Пилип Орлик і Сава Чалий. 1937 р., ст. 6.
31. О. Лотоцький. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. 1937., ст. 14.
32. В. Садовський. Господарські погляди українського поміщика в першій половині XIX в. 1937 р., ст. 14.
33. А. Яковлів. До історії кодифікації українського права XVIII ст. 1937 р., ст. 12.

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

Симон Наріжний

**ОДЕСЬКЕ ТОВАРИСТВО
ІСТОРІЇ Й СТАРОВИНИ**

ПРАГА 1941
ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

Одеське Товариство Історії й Старовини.

Одеське Товариство Історії й Старовини (ОТІС) — найстарше на Україні історично-археологічне товариство. Його заслуги для української науки. Література про нього. Початки науково-історичної й археологічної праці на території Південної України. Її піонери — П. Дюбрюкс, Ж. Бларамберт, І. Стемпковський і інші. М. Кириляків і заснування ОТІС. Завдання і склад цього товариства та його діяльність. Археологічні розкопки. Допомога окремим дослідникам і колекціонерам. Засідання і доповіді. Видавнича діяльність. Записки та інші публікації ОТІС. Заслуги ОТІС на полі музейництва й охорони історичних пам'яток Степової України. Музей ОТІС та його колекції. Бібліотека. Справа заснування в Одесі історичного архіву. Наукове значіння ОТІС.

23 квітня 1839 р. в Одесі відбулося урочисте засідання, яким розпочало своє існування новозасноване там Одеське Товариство Історії й Старовини (чи як воно офіційно називалося — „Одесское Общество Истории и Древностей“). Це товариство було хронологічно другим історичним товариством в цілій Російській імперії й одною з давніших подібних організацій в Європі взагалі. Як археологічне товариство воно по часу заснування було найстаршим в к. Росії: перше засідання подібного петербурзького товариства, що було перетворене потім в Імператорське Російське Археологічне Товариство, відбулося щойно 16 квітня 1846 р., а в Києві в тих роках також не було ще подібної організації — про заснування тут наукового товариства тоді ще лише подумував М. Максимович.

Одеське Товариство Історії й Старовини може навіть менше ніж інші подібні організації на Україні може вважатися формально українським. Але воно повстало, розвинулося й працювало на Україні. Інтернаціональне, почасти навіть російсько-чиновниче, по складу своїх членів і фундаторів, це — пізніше титуловане — „Імператорське“ Товариство Історії й Старовини, мало в собі не мало й членів українців; було їх там, як побачимо з дальшого викладу, таки досить значне число й виконали вони в Товаристві дуже важну наукову працю.

І не дивлячись на всі ці безперечно українські моменти в характері ОТІС, досі в українській літературі не було присвячено належної уваги цій такій науково-великій і важній історично-археологічній організації. В огляді української історіографії їй уділено непропорційно мало місця — всього з десятків рядків. Поза тим не маємо досі про неї ні одної спеціальної публікації, ні навіть окремої статті чи більшої замітки. Цього не викликав ні один з минулих ювілеїв Товариства — ні в р. 1914 (його 75-ліття), ні в р. 1919 (80-ліття), ні пізніше — в 1929 і 1939 р. р. хоч тоді вже воно формально не існувало, а зформовані ним наукові заклади — його музей і бібліотека — носили вже нові імена, що не вказували на походження цих установ і їх зв'язок з кол. ОТІС.

Для свого огляду мав я можливість використати далеко не весь матеріал, який бажав — лише те, що міг розшукати в Празі. Були це насамперед перші 23 т. т. Записок ОТІС, що містять в собі багато історичного матеріалу про заснування, розвиток і праці Т-ва аж до р. 1900-го. В цьому органі був публікований Літопис Товариства, протоколи його засідань і окремі огляди, як от Ф. Бруна про „Тридцятиліття ОТІС, його Записки і археологічні колекції (Записки, т. VIII, 1872 р., ст. 328—351) або В. Юргевича „Короткий нарис діяльності ОТІС“ в т. XIV. Друга подібна тільки значно докладніша праця того ж автора п. з. „Історичний нарис 50-ліття ОТІС“ вийшла окремою брошурою (Одеса, 1889 р., ст. 121). В Записках Товариства (т. XXII) був опублікований звіт Е. Р. фон-Штерна про діяльність ОТІС в р. р. 1889—1899. В 1914 р., з нагоди 75-ліття ОТІС, появились дві присвячені йому статті, а саме: М. Г. Попруженка в Историческом Вѣстникѣ (кн. XI) і Б. В. Варнеке в Журналѣ Министерства Народного Просвѣщенія (кн. XII). Пізніше за війни та й по війні про ОТІС вже більше не друкували. В історичній літературі мені довелося зустрінути лише одну, дуже коротку, згадку про це Товариство — це в М. Слабченко-вому огляді культурно-наукового життя Одеси в 1914—1924 р. р. (Україна, Київ, кн. 5). Потім писали окремо вже лише про „Одеський державний історично-археологічний музей“, що був до 1920 р. Музеєм ОТІС. Матеріали про нього маємо в Бюлетені Української Науки на Україні (Харків, 1926 — ч. I і 1927 ч. 2/4, тут і бібліографія) та ще в Харківському журналі „Червоний Шлях“ (кн. за грудень 1924 р.).

Це і булаб більш-менш повна бібліографія публікацій, що стосуються ОТІС і які послужили мені матеріалом для цього огляду. Дуже шкода, що в Празі мені не пощастило знайти останніх десятка томів Записок, в яких напевно міститься не мало цікавих даних з пізніших років життя й діяльності ОТІС. Про це почасти свідчить і повний показчик С. Попруженка до перших 30 т. т. Записок, користування яким було мені приступне при складанні цього огляду.

Перед тим як приступити до розгляду заснування й праці ОТІС треба — хоч коротко — зупинитися на часах „доісторичних“ і хоч загально познайомитися з початками науково-історичної й археологічної праці на території Південної України. Ця територія, що стала пізніше предметом дослідів ОТІС, взагалі є найбільш історичною країною — і по числу перебувавших тут народів, і по кількості залишених ними пам'яток. Та хоч як була перенасичена ця країна різноманітними історичними пам'ятками, історично-археологічні досліді тут почалися досить пізно — аж в XIX ст., хоч деякі примітивні або випадкові спроби були і в останніх десятиліттях XVIII в. Тоді нпр. ген.-поручн. А. Мельгунов розкопав курган в 30 верстах від кріпости св. Єлисавети, в якому були знайдені пам'ятки минулого (кам'яна баба, гробниця з античними речами й т. інш.). Пізніше, вже при кінці XVIII ст. була знайдена антична старовина в с. Парутині на Бузі (на місці кол. грецької колонії Ольвії). Тут м. інш. була знайдена і сережка, що її потім піднесли в дар цареві Олександрові І. Але загалом в тих давніших часах археологічні розкопи в Південній Україні були явищем випадковим — для ширшої організації їх не було відповідних умов і бракувало дослідників. Та в тих часах ще взагалі не надавали археології належного їй значіння. По тодішнім поглядам в давніх пам'ятках цінили не їх наукову чи історичну важність — лише їх матеріальну вартість та ще подекуди художні прикмети.

Зацікавлення старовиною було тоді зв'язане з бажанням набути дорогоцінні золоті й срібні речі. Розкопи в ті часи провадилися наспіх, знахідки звичайно грабувалися, часто вивозилися за границю й там продавалися, Взагалі все це не приносило майже ніякої користі для науки — навпаки, ще й шкодило їй. Як читаємо в В. Юргевича, „багато прекрасних річей розходилося по руках або вивозилося за границю, мармурове каміння з написами розбивалося, перетоплювалося на вапно або закладалося в фундаменти нових будинків; посуд і монети перетоплювалися, залишки стародавніх стін, веж і інш. будівель розбивалися на матеріял“.¹⁾

Нищенню стародавніх історичних памяток сприяли також і деякі адміністратори. Той же В. Юргевич свідчить, що до Фенша, котрий був теодосійським градоначальником, в 1800 р. були ще навколо міста генуезькі мури з баштами й глибоким ровом. Але з наказу цього градоначальника ті мури були розібрані для будівлі касарень.

Правда, вже в XVIII ст. настали в цій справі й деякі зміни. В зв'язку з політичними подіями, що їх зазнала тоді Південна Україна, був виявлений збільшений інтерес до цієї території. Тут появилися подорожники, здебільшого чужоземці, які знайомилися з країною й потім складали її описи, а в цих останніх звертали увагу також на місцеву старовину. Нпр., італійський абат Одеріко склав опис генуезьких памяток в Криму; рукопис цієї своєї праці він підніс в 1787 р. цариці Катерині II. Другий такий подорожник, гр. І. О. Потоцький, склав „Записку про Новий Періпл Понту Евксинського і про найдавнішу історію народів Тавриди, Кавказу й Сирії“. В 1793 і 1794 р. р. в Криму подорожував академ. П. С. Паллас, котрий склав цінні описи тамошніх руїн давніх міст і інш. памяток старовини. В 1800 р. в Брунсвіку була видана „Історія Тавриди“, написана керівником римсько-католицьких церков в Росії Б. Сестренцевичем. Тоді ж були опубліковані й праці П. Сумарокова (між інш. і його описи подорожі в Криму). Все це збуджувало історичні інтереси й спричинялося до археологічних дослідів. Але треба підкреслити, що історичні знання всіх названих авторів не були дуже значні. Хоч ті автори і виявляли великий інтерес до стародавніх памяток і давно-минулих подій, але вони не мали тоді самих основних історичних відомостей, нпр. про місцеположення окремих грецьких колоній і т. д. Всеж їхня праця, як і відкриті та описані ними пам'ятки, мали безперечно велике наукове значіння.

До тих же часів відноситься і знахідка знаменитого Тмуроканського каменя — пам'ятки XI ст. Знайшов його майор Розенберг в Тамані, а цариця Катерина II розпорядилася в 1793 р. помістити цей пам'ятник в особливому будинкові близько Тамані.

Як уже сказано, в тих часах інтерес до старовини мав здебільшого матеріялістично - утилітарний характер. Яскравим свідомством цього може служити, нпр., прохання одеського майора Панаїдора-Никовуло з 1798 р. про уділення йому державної допомоги на розкопи й здобуття з землі монет і інш. подібних цінних річей. Таким же було й прохання про дозвіл на розкопи від секретаря одеського неаполітанського консула Гайтана Гуельмуція. Обидва названі „археологи“ мали на увазі своє власне легке і шкоре збагачення. Але навіть і в ті часи такого роду прохання про дозвіл „на разрытіе земли и вынутіе изъ нея различной монеты и другихъ, вещей“ не знаходили прихильного полагодження в урядових інстанціях. Було відмовлено й обом названим копачам — як майорові, так і секретареві. Але тим не менше справа розкопів і шукання кладів була остіль-

¹⁾ Историческій очеркъ пятидесятилѣтія... ст. 39—40.

ки спокусливою, що її провадили без відома та згоди начальства. В наслідок цього цінні пам'ятки місцевої старовини все в більшій і більшій кількості зникали в приватних збірках як тутешніх, так і закордонних колекціонерів. Це явище в свою чергу викликало нові охоронні заходи влади. Вже в 1805 р. був виданий царський наказ про охорону пам'яток старовини, а тодішній херсонський воєнний губернатор дюк де Рішеліє розпорядився, щоб приватні подорожники в Криму не збирали й не вивозили пам'яток старовини.

Але всі ці накази й розпорядження на ділі не мали особливого значіння, а то з тої причини, що місцева територія була такою багатою в історичному — особливо класичному — відношенні, що не було ніякої можливості встановити контролю і охорону її від присвоювання й розтягання цих пам'яток.

Оскільки територія Південної України була переповнена історичними пам'ятками, можна судити по тому, що тут різні золоті й інш. історичні речі можна було знаходити, навіть не шукаючи їх. Яскраве свідоцтво про це маємо нпр. у Муравйова-Апостола, в Описові його подорожі по Тавриді в 1820 р.²⁾ Там він розповідає про шарутинських хлопчаків — як вони, виходячи на розшуки з решетом, входили до пояса в воду, набирали там з дна пісок, промивали його й вертали до дому з пригоршнями медалів. В Ольвії — як твердив В. Юргевич в своїй публікації 1889 р. — ще недавно селяне шукали монет після дощів в заглибинах, розмитих водою. Так само в курганах біля Керчі випадково знаходили старовинні вазы, ожерелля, перстені й інш. под. речі.³⁾

Знайдені в Південній Україні археологічні пам'ятки відсилали в тих часах звичайно до Петербургу, де їх представляли увазі високопоставлених осіб. Але частково поступали вони також і в місцеві збірки. Такі колекції на початку XIX ст. були в Очакові, Керчі й інш. містах. В Миколаві при штурманській школі була зібрана в 1806 р. колекція старовини, а через п'ять літ після цього, в 1811 р., дійшло до заснування в Теодосії першого в „предѣлах Южной Росіи“ музею старовини. Цеє музей, що повстав „по мысли“ теодосійського градоначальника С. М. Броневського, збирав пам'ятки місцевої старовини й збуджував інтерес до музейної справи також і серед діячів інших сусідніх місцевостей.

На початку XIX ст. розпочалися також і більш систематичні, ніж до того, археологічні розкопи. Початки їх звязані з іменами таких партизанів-аматорів археології й історії як згаданий уже С. Броневський, П. Дюбрюкс, Ж. Бларамберг, І. Стемковський, акад. Келлер, П. Кепен, Дюбуа й інш. діячі, здебільшого чужого — навіть не російського — походження.

Перший, хто ширше почав їх провадити, був Павло Дюбрюкс, емігрант з Франції, що дістав собі в Керчі посаду „смотрителя“ кримських соляних озер чи директора митниці й занявся сам дослідженням місцевої старовини. Найбільше дбав він у своїх розшуках про те, щоб знайти там сліди давніх грецьких поселень. Він збирав місцеві пам'ятки минулого, опишував руїни, зрисував мапи, плани й т. п. Але, не маючи подостатком засобів, він за життя так нічого й не міг видати, хоч своєю працею врятував багато цінних річей для науки. Свої археологічні розкопи Дюбрюкс провадив почасти на власні кошти, почасти на допомогу гр. Румянцева; а в 1817 р. мав він й одноразову царську допомогу в 500 руб. Про свої

²⁾ Путешествіе по Тавридѣ в 1820 г. Петербург, 1823 р.

³⁾ Историч. очеркъ пятидесятилѣтія... ст. 16.

археологічні заняття та їх наслідки Дюбрюкс повідомляв таких наукових діячів, як Бларамберг, Стемпковський, Кепен і інш.⁴⁾

Особлива увага на історично-наукове дослідження Південної України була звернена в 1823 р., коли новоросійським і бесарабським генерал-губернатором став М. С. Воронцов. Останній багато дбав про охорону місцевих пам'яток старовини й допомагав провадити розкопи та взагалі досліджувати минуле місцевого краю. Він уважно ставився також до ріжного роду ініціативи в справі організації наукових дослідів. Навколо М. Воронцова в Одесі згуртувалося кілька видатних діячів — дослідників місцевої старовини. З них окремо треба згадати принаймні двох — Бларамберга і Стемпковського, які разом з Дюбрюксом являються піонерами археологічного дослідження класичної України. Всі вони жили й працювали одночасно, хоч не в однакових умовах, і всі вони були чужинцями для місцевого краю.

Жан де-Бларамберг (1772—1831) походив з Фландрії. В 1795 р., в наслідок революції в Голандії, він — тоді капітан голандської служби — перейшов до Англії, а звідти в 1797 р. прибув до Росії, де і вступив на російську службу. Широко освічений, він займав різні посади в Москві й Петербурзі, а в 1812 р. став начальником митної округи в Одесі; ще пізніше, в 1825 р., Бларамберг був призначений урядовцем для особливих доручень при кн. М. С. Воронцову. Археолог-аматор і колекціонер з покликання, він захопився південно-українською старовиною й спеціально займався археологією та нумізматикою. Коли в 1825 р. в Одесі був заснований музей, то директором його став саме Бларамберг. Останній керував також і Керченським музеєм, відкритим у 1826 р. (до якого був приєднаний і давніше відкритий Теодосійський музей). Наукові заслуги Бларамберга, який був і літературно чинним, полягають головню в тому, що він розробив нумізматику Ольвії й установив місце знаходження багатьох давніх поселень. Він же перший подав відомості про ольвійські золоті й срібні медалі. Своїми науковими працями Бларамберг здобув собі великий авторитет, як знавець Південної України, — його ім'я було широко відоме серед учених і закордоном. В Одесі він став осередком для тих, хто цікавився й працював над історією Південної України (як Дюбрюкс, Стемпковський, Потоцький і інш).⁵⁾

Третій з тих найдавніших південно-українських археологів Іван Стемпковський був родом з Саратова (* 1789 р.), а вчився частково в Одесі. Військовий з фаху, він служив адютантом при герцоґові де-Рішеліє, брав участь в експедиціях проти горців, під час яких не раз знаходив різні давні пам'ятки. Перебуваючи протягом 4-х років (до 1816 р.) при окремому корпусі Воронцова в Парижі, він працював в паризьких музеях і в бібліотеці тамошньої академії, де й підготував себе до наукової археологічної праці. Повернувшись до Одеси, він занявся тут археологічними дослідженнями, зібрав багату нумізматичну колекцію й бібліотеку та опублікував кілька праць. Це він перший подав думку про необхідність заснування місцевих музеїв. Саме з його ініціативи й повстали музеї в Одесі та Керчі. Стемпковський же ще в 1823 р. ставив питання про заснування в Одесі наукового товариства для дослідів старовини. Але до здійснення цього йому не пощастило вже дожити — він помер 1832 р. в Керчі, градоначальником якої був з 1829 р.⁶⁾

⁴⁾ Про Дюбрюкса, що помер 1./ІЗ. VIII. 1835 р. див. в Записках ОТІС, т. II. Дещо з його праць пізніше було опубліковано в т. т. IV і XV цих Записок.

⁵⁾ Помер Бларамберг 31 грудня 1831 р. Некролог його, написаний К. Зеленецьким, в т. II Записок ОТІС.

⁶⁾ Некролог Ів. Стемпковського в т. V Записок ОТІС.

Після смерті названих піонерів південно-української археології — Бларамберга, Стемповського і Дюбрюкса — справою наукового дослідження й охорони пам'яток старовини займалися далі їхні співробітники й однодумці, найбільше в гурті Михайла Михайловича Киріякова.

Цей М. М. Киріяков, одесит родом, вчився в Московському університеті й мав спеціальний інтерес до класичної старовини. Пізніше він служив в канцелярії одеського генерал-губернатора, подорожував закордоном і згуртував навколо себе науково - працюючих одеситів — істориків Південної України. В нього час до часу відбувалися й зібрання таких осіб. На цих зібраннях обмірковувалися між іншим і справи музейні та піднімалося питання про необхідність заснування в Одесі історично-археологічного товариства, яке б присвятило свою працю спеціально місцевому краю. М. Киріяков, разом з своїм товаришем по Московському університету (тоді професором Рішелівського лицю в Одесі) Н. Мурзакевичем, склав у цій справі й записку з спеціальною аргументацією. Цю записку одобрили й такі діячі-одесити, як А. Стурдза, А. Фабр та тодішній куратор Одеської шкільної округи, просвітній діяч і письменник Дм. М. Княжевич. Останній взяв на себе і здійснення наміченого проєкту. Він добився в тодішнього міністра народної освіти гр. Уварова затвердження статуту Одеського Товариства Історії й Старовини. Він же був обраний і першим президентом цього Товариства. Перша президія взагалі складалася з тих високих державних урядників одеських, стараннями яких було здійснене заснування цього Т-ва. Заступником президента, дійсного статського совітника Дм. Княжевича, був обраний тайний совітник Олександр Стурдза, а секретарем проф. Н. Мурзакевич. Почесним президентом Т-ва став тодішній начальник краю М. С. Воронцов, який виявив себе й перед тим заслуженим протектором наукової праці. Він багато допомагав Т-ву й пізніше. Звдяки йому Т-во від початку було забезпечене й помешканням для своїх занять та кабінетів. З ініціаторів тільки М. Киріяков, який ніби найбільше заслужився в ділі заснування ОТИС, не дожив до його відкриття.⁷⁾

Відкриття ОТИС відбулося на спеціальному урочистому засіданні 23 квітня 1839 р., а регулярні заняття його почалися в жовтні того ж року й не припинялися потім протягом десятків літ. При кінці 1839 р. ОТИС було затверджене царем (Полн. Собр. зак. Росс. Имп., т. XIV, 12985); при чому, йому надане було право провадити археологічні розсліди „по всей Южной России“, а 1873 р. це право, за згодою намістника Кавказу, було поширене і на східній берег Крима та побережжя Кавказу. На представлення Воронцова цар Микола Павлович „соизволил даровать“ новозаснованому Т-ву покровителя в особі наслідника - цесаревича й річну субсидію з державної скарбниці в розмірі 5000 руб. асиг. В 1872 р. ОТИС була надана назва Імператорського; августійшими покровителями його були звичайно цесаревичі — Олександр II, Олександр III і Микола II.

ОТИС в 1839 р. заснувалося для об'єднання дослідників історії, географії й статистики т. зв. тоді Новоросійського краю з ціллю археологічного й історичного дослідження „Южной России“. Завдання цього Т-ва в його первісному статуті були сформульовані в той спосіб, що воно має „ширити по можливості історичні й археологічні відомості про Новоросійський край і Бессарабію“.

По первах, не маючи ще засобів і організації, ОТИС звернуло свою

⁷⁾ Некролог М. М. Киріякова в I томі Записок ОТИС.

увагу виключно на дослідження Криму. Воно старалося збирати історичні рукописи, давні ханські ярлики й султанські фірмани, також колекції монет кримських ханів, генуезців, що були биті в Криму і т. д. Але вже в 1840 р., діставши собі царську субсидію, ОТІС розширило область своїх дослідів на т. зв. тоді Новоросію й Бесарабію та взагалі на „Южняя страни Россіи“.

Через три роки первісний статут Т-ва був доповнений і змінений на основі набутого за той час Т-вом досвіду. Ця зміна була обумовлена ще в проєкті статуту самими фундаторами. Як виявилось на практиці, Т-во мусіло займатися й такими офіційними для себе дорученнями як розгляд проєктів та складання нових повітових гербів Таврійської губ., складанням правил „для збереження старовини в музеях Новоросійського краю“ та інструкцій для розкопів курганів і т. п. Нічого такого первісно в статутарних завданнях Т-ва не було.

Пізніше в статуті ОТІС, затвердженому 25 лютого 1896 р. міністром народної освіти гр. Деляновим,⁸⁾ первісна коротка формула про завдання Т-ва була значно розширена. Згідно § 1 цього статуту ОТІС має своїм завданням вивчення історії й археології взагалі „а особливо південної Росії, себ то Новоросійського краю, Бесарабії, Криму й Східнього берега Чорного моря“. Після § 2 цього статуту в обсяг занять ОТІС входило: а) збирання, опис і збереження решток старовини, переважно місцевої; б) вивчення й пояснення писаних пам'яток, що мали відношення до старовини південної Росії; в) влаштування наукових експедицій і екскурсій для археологічних дослідів і розкопів; г) установа наукових завдань на конкурс; ґ) призначення премій за твори історичного й археологічного змісту; д) видання історично-археологічних дослідів і матеріалів.

ОТІС від початку розвинуло значну діяльність. Вже на перших засіданнях його члени намітили для себе дослідницькі завдання. Проф. Н. Мурзакевич мав зайнятися перекладом латинських текстів про Крим, В. Григоріїв — історією Криму за династії Гирейів, преосвящ. Гавриїл — описом манускриптів у Херсонській і Катеринославській губерніях, Д. Княжевич — збиранням відомостей про Новоросію й Бесарабію, Н. Надеждин — заповідями на основі місцевих переказів, А. Стурдза — описом монастирів Бесарабської області, Ап. Скальковський — історією Одеси і т. д. Не всі вони однаково справилися з цими завданнями, але кожний з них — хто більше, хто менше — працювали над ними.

ОТІС від початку старалося приєднати для намічених ним широких і важких наукових завдань як найбільше фахових членів. Згідно § 3 свого статуту Т-во складалося з членів почесних, дійсних і співробітників та кореспондентів. При чому членами його могли бути як росіяне так і чужинці. В першому році існування ОТІС воно мало 78 членів — з того 49 дійсних, 6 почесних і 22 чл. кореспондентів. Але з них усіх до 50-ліття Т-ва (в 1889 р.) дожив лише один Ап. Скальковський, якого й було тоді вибрано почесним членом. Решта померли, а їх місце заступили нові. В 1889 р. всіх членів Т-ва мало 153 (з них 16 почесних, 102 дійсних і 35 співроб. та кореспонд.). Нарешті в 1914 р. кількість членів Т-ва збільшилася до 219.

Між почесними членами ОТІС були великі князі російські, митрополити, міністри, генерал-губернатори, єпископи, адміралаи й т. п. високопоставлені особи. Були навіть і патріярхи та один Бразилійський імператор Дон Педро II д'Алькантара. Але поруч з такими звіздоносними особами вибору в почесні члени удостоювалися й діячі, які мали більше зв'язків з

⁸⁾ Цей дуже докладний статут на 59 §§ видрукований в XIX т. Записок.

наукою — нпр. барон Федір Бюлер (з Москви) або згадуваний Аполон Скальковський (з Одеси).⁹⁾ Почесним членом ОТІС був і В. А. Жуковський.

Та коли серед почесних членів переважали титуловані особи, то в складі дійсних членів було багато першорядних наукових діячів з України, Росії й з закордону. При чому більшість їх виявляла активну участь і в працях Т-ва. Не подаючи загального списку членів, назву для прикладу хоч кількох вчених, що в різних роках стали членами ОТІС. З України це були такі як Вол. Б. Антонович, Мик. І. Петров, Ф. І. Леонтович, Ол. Ол. Кочубинський, А. А. Титов, М. Максимович, бар. С. де Шодуар, Т. Г. Лебединцев, М. Ф. Шугуров, Н. А. Рігельман, Ф. А. Терновський, Ол. Поль, Олексій Ів. Маркевич, Вол. Олексів, В. Яковлів, О. о. Петро Арсен Лебединцеви, Ол. Бертіє де ля Гард, Вл. Юргевич, Е. фон Штерн і т. д. В Росії з членів Т-ва постійно перебували: Дмитро Ол. Ровинський, Е. В. Барсов, О. М. Бодяньський, В. І. Ламанський, В. В. Латишев, Абр. Як. Гаркаві, М. Каченовський, М. Погодін, Дм. Іловайський, Ф. І. Успенський, М. І. Семевський, В. Д. Смірнов і т. д. Закордонні члени ОТІС були з Генуї, Салерно, Загребу, Оломовця, Відня, Праги, Берліна, Букарешта, Атен і Царгороду. З закордону Росії членами Т-ва були такі діячі як П. І. Шафарик з Праги (обраний в д. члени 23 квітня 1839 р.), В. Колітар з Відня, В. Ганка, Вук Ст. Караджич, Л. Гай, П. В. Ягіч і інш. Зі Львова членом Т-ва був Антон Ст. Петрушевич.¹⁰⁾

Керовництво справами Т-ва од початку було в руках авторитетних діячів. До первісного складу президії, крім названих уже членів-засновників, належав ще в характері скарбника й Ап. Скальковський. Пізніше аж до кінця ХІХ ст.¹¹⁾ змін в президії Т-ва було порівнюючи не багато та й ті носили переважно внутрішній характер. На становищі президента Т-ва після Дм. Княжевича бачимо Олександра Строганова (1856—1877), після нього кн. Воронцова (1881 р.) і кн. Ол. Дондукова-Корсакова (з 1882 р.).

Найчастіше мінялися віце - президенти Т-ва. Перший віце - президент Олександр Стурдза пробув лише до 1842 р. Після нього пару літ був віце-президентом С. В. Сафонов (1842—1844), потім знову на пару літ став віце-президентом куратор шкільної округи Н. І. Пирогов (до 1858 р.)¹²⁾ а після нього архієпископ одеський і херсонський Димитрій (до 1875 р.). Цього останнього заступив досьогочасний незмінний від 1839 р. секретар ОТІС, проф. М. Мурзакевич, який був одним з найвидатніших діячів Т-ва. На становищі віцепрезидента Мурзакевич пробув аж до своєї смерті в 1883 р. На зміну йому — і як секретареві, і пізніше як віцепрезидентові — прийшов також дуже діяльний і заслужений член Т-ва В. Н. Юргевич — професор-класик, родом з Литви.¹³⁾

Секретарями ОТІС після В. Юргевича були ще — проф. Новоросійського університету Ф. І. Леонтович (1884—1894), пізніше А. Павловський, Ол. Маркевич. В останніх роках секретарем був проф. М. Г. Попруженко.

Діяльність ОТІС була дуже різноманітна, поширювалася вона голов-но на територію колишньої грецької колонізації на Україні. Згідно § 58

⁹⁾ Його некролог, написаний Ол. Маркевичем, в ХХІІ т. Записок.

¹⁰⁾ Про „Составъ Импер. Одес. Общ. Ист. и Др. в 1839—1901 22. 11. в Ол. І. Маркевича в Протоколах Т-ва, видруков. в т. ХХІV Записок.

¹¹⁾ Про склад президії в дальших десятиліттях мені, на жаль, не пощастило зібрати повних відомостей.

¹²⁾ Памяті його Слово М. Г. Попруженка в ХХІХ т. Записок.

¹³⁾ Про В. Юргевича докладніші матеріали містять ХХІІ т. Записок.

статуту в печаті Т-ва були герби губерній Херсонської, Катеринославської, Таврійської й Бессарабської. ОТІС насамперед дбало про відкриття на цій території пам'яток старовини, а разом з тим і про їх збереження та охорону. Воно багато разів інтервенювало у влади в справі охорони таких пам'яток, що їх місцеве населення або й урядові органи збиралися в той чи інш. спосіб ліквідувати. Дбало Т-во про збереження надгробних хрестів з написами на Запорожжі, також давніх гробовищ в Криму й Генуезької цитаделі в Теодосії. В завідування ОТІС був переданий м. інш. участок землі з руїнами генуезької кріпости в Судаку; дбало воно й про охорону гробниць в керченських курганах т. зв. „Золотому“ й „Царсько-му“, старовинного жертвенника біля Ялти й т. д.

Провадило ОТІС і археологічні розкопки, хоч для них воно ніколи не мало подостатком матеріальних засобів. Ці розкопки воно провадило або самостійно, або посилало для участі в них своїх членів (найчастіше Мурзакевича, де-Вільнева й інш.). Члени Т-ва провадили такі розкопки в 1842 і 1843 р. р. Археологічні розкопки ОТІС під кермою Мурзакевича в 1844 р. на о. Фідонісі (проти Сулинського устя Дунаю) дали в результаті більше 120 елінських і римських монет та інш. В 1846 р. Т-во розпочало розкопки курганів в Ольвії. Але загалом археологічні розкопки в перших десятиліттях свого існування ОТІС не провадило дуже широко. Археологічна праця Т-ва оживилася головню в 70-х і 80-х р. р., коли воно одержувало на свої розкопки спеціальну допомогу по 1000 руб. річно із сум Св. Синоду, а потім від Міністерства Народньої Освіти. Ще пізніше ОТІС провадило свої археологічні досліді спільно з Імператорською Археологічною Комісією. В 1863 р. член Т-ва В. Н. Юргевич копав поблизу м. Одеси, пізніше тамже копав проф. Т. Д. Попадимитріу; в 1875 – 76 р. р. провадилися археологічні розкопки в херсонському монастирі, які дали багаті результати (на ці розкопки ОТІС й мало грошеву субсидію від Св. Синоду). В 1900 і 1912 р. р. проф. Е. Р. фон-Штерн провадив розкопки в Акемані, де перед тим працював і проф. О. О. Кочубинський.

Наслідком всіх цих археологічних розкопів було значне поповнення колекцій ОТІС, особливо античними пам'ятками. В парі з цим зростом ішов і опис музейних колекцій ОТІС – зазначимо, що А. С. Жебелев описав пам'ятки давньо-грецької скульптури (видр. в XII т. Записок), Б. А. Тураєв єгипетські колекції, грецькі й латинські написи Т-ва були видані й пояснені в епіграфічних збірниках В. В. Латишова і т. д.

ОТІС в своїй діяльності допомагало окремим дослідникам в їх науковій праці над минулим Степової України. Ця допомога виявлялася нпр., в тому, що Т-во посилало свої матеріали інш. музеям, бібліотекам і навіть окремим дослідникам (нпр. Смірнову, який працював над історією Крима, Т-во позичало зібрані в його колекціях ханські ярлики й султанські фірмани; майстру Латишову Т-во дозволило користуватися давніми елінськими написами і т. д.). Допомагало Т-во й матеріально окремим авторам видавати їхні наукові праці. Для прикладу згадаємо, що за допомогою ОТІС видав Ап. Скальковський свою історію Нової Січі. При ОТІС були фінансовані й премії за наукові праці, присвячені історично-археологічним досліддам Південної України. Нпр., дочки першого президента ОТІС і його засновника Дмитра Княжевича фондували в 1889 р. (з нагоди 50-ліття ОТІС) премію за видатну історично-археологічну працю.

Декому з своїх членів Т-во допомагало колекціонувати пам'ятки старовини. Так, нпр., член-кореспондент ОТІС А. Фіркович ще в 40-х р. р. за допомогою Т-ва зібрав багату колекцію жидівських грамот, яку потім продав петербурзькому урядові аж за 100 тисяч рублів. Допомагало ОТІС і в справі наукових екскурсій своїх членів. Нпр., А. Чиркову, який викре-

слив топографічний атлас течії ріки Дніпра (1864 р.) та Самарський Миколаєвський монастир (1865), а також склав спеціальну мапу північно-західної частини Чорного моря, гірл Дніпра, Буга й інш. Допомогало Т-во і В. Н. Юргевичу, який двічі їздив для складання збірника кримських генуезьких написів, що були видані в V і VIII т. т. Записок ОТІС.

Одною з форм наукової діяльності ОТІС були його засідання — з рефератами, доповідями й обговореннями. Деякі з цих засідань влаштовувалися з особливою урочистістю, мали спеціальну програму й відбувалися в присутності офіційних високопоставлених гостей. Але засідання Т-ва загалом відбувалися не дуже часто. Так, протягом перших років існування Т-ва 1839—43 воно мало всього 28 засідань звичайних і 5 урочистих. Всеж і при такій кількості річно ОТІС до світової війни, с. т. за 75 літ свого існування, відбуло 435 засідань, на яких було подано більше 1000 доповідей. В пізніших роках аж до кінця існування ОТІС загальна кількість його засідань досягла числа 470 (останнє відбулося 22 травня 1922 р.).

В своїй довголітній діяльності ОТІС виявило найбільші досягнення й висліди на полі видавничому й музейному.

В галузі видавничій особливе значіння мало видання „Записок“, що були науковим органом ОТІС. Всього їх вийшло 33 томи.¹⁴⁾ Перший том появився в 1844 р. з присвятою августійшому покровителеві цесаревичові Олександрові Миколаєвичу. З передмови до цього тому довідуємося дещо й про умови видання цієї книги та звязані з ним труднощі. А останні були досить значні. ОТІС, задумавши видавництво, першим ділом поробило підготовчі кроки: вибрало спеціальний комітет з своїх членів і виробило правила та план видання; але виявилось, що „не такъ скоро дѣло дѣлается, какъ задумывается“. В Одесі не оказалось тоді (це майже в середині XIX ст.!) друкарських черенків для складання і їх треба було виписувати частками з різних близьких і дальших міст — з Парижа, Петербургу, Евпаторії й Кишенева. А репродукції ілюстрацій і впрост не можна було виконати на місці — треба було замовляти їх аж в столицях.

Справді, друкарська справа в Одесі, як і в цілій Південній Україні, була тоді ще в початках. Друкарство тут почалося за управління цим краєм знаменитого кн. Потьомкіна-Таврійського, який мав свою походну друкарню.¹⁵⁾ Осередком громадянського управління цілого катеринославського намісництва був тоді Кременчук на Дніпрі. Це місто мало стати резиденцією й усього т. зв. за тодішньою офіційною термінологією „Южно-русскаго края Россіи“. Сюди примістив Потьомкин і першу громадянську друкарню, яка мала виконувати в першу чергу різні урядові публікації. Ця друкарня випускала також і деякі книги (перша книга в ній була видрукована 1791 р.). В 1800 р. в Миколаєві була заснована Чорноморська друкарня і того ж таки року в Катеринославі була відкрита т. зв. Новоросійська друкарня. Такі були початки друкарської організації на півдні України.¹⁶⁾ Розвиток друкарства тут в перших десятиліттях XIX в. ішов дуже поволі т. щ. і в 1844 р. ОТІС мало значні технічні перешкоди для здійснення своїх видавничих планів.

¹⁴⁾ На жаль в Празі можна було розшукати лише перші 23 томи Записок, які я й використав для свого огляду. Про зміст дальших семи мав я відомості з показника М. Попруженка; щож торкається обсягу трьох останніх томів, то він лишився мені незнаний — знаю тільки, що т. XXX був присвячений Е. фон Штернові (Про це в П. Курінного. „Україна“ 1927 р. кн. 4[23]).

¹⁵⁾ Про походну друкарню кн. Потьомкіна-Таврійського коротка замітка Я. Грахова в IV т. Записок, ст. 470—472.

¹⁶⁾ Про „Начало книгопечатанія въ Новоросійскомъ краѣ“ стаття Н. Мурвачевича в II т. Записок; про це ж в у книжці проф. І. Огієнка: Історія українського друкарства, т. I Львів, 1925, ст. 350—360.

Та труднощі для наукового видавництва були не лише технічно-друкарські. Значні труднощі були й з коректорами. З приводу цього видавці в своїй передмові до I тому Записок згадують і про „неодинаковость правописанія в Русскомъ текстѣ издаваемого тома“. Видавничий комітет пояснює це тим, що він не вважав себе в праві міняти правописні системи деяких авторів; а з другого боку, констатує комітет, — „при настоящей шаткости нашей орфографіи, трудно было и придумать такую норму, которая бы могла надѣяться на всеобщее одобрение: оттого члены, между которыми раздѣлень былъ надзоръ за печатаніемъ, слѣдовали каждый своимъ собственнымъ правиламъ и привычкамъ, что по - необходимости должно было произвести разнообразіе правописанія — иногда в одной и той-же статьѣ, имѣвшей разныхъ корректоровъ“. Ця заява представляється цікавою з огляду на сучасну українську практику збірних наукових видань.

Розпочате в 1844 р. видання Записок провадилося не кожного року. Дальші томи виходили через кожних 4—5 років. Так, II т. появилася в 1848—50 р. р., III в 1852, а т. IV аж в 1858—60 р. р. Це тому, що в 1854—56 р. р. була війна, під час якої Одесу навіть бомбардували, т. щ. ОТІС було не до видань — воно мусіло дбати тоді про збереження свого музею, якому загрожувала небезпека. Як свідчить Ф. Брун в своєму огляді 30-ліття ОТІС, тоді „предметы Музея рѣдкіе и удобопереносимые, были изготовлены секретаремъ къ вывозу изъ города, а тяжеловѣсные зарыты в землю“. Дальші томи Записок виходили без правильної періодичности: т. V в 1863 р. (це великий фоліант на 1000 стор.), VI — 1867, VII — 1868, VIII — 1872, IX — 1875, X — 1877, XI — 1879, XII — 1881, XIII — 1883, XIV — 1886, XV — 1889, XVI — 1893. Після цього майже до кінця XIX ст. кожного року регулярно виходив новий том Записок. В 1899 р. Записки не вийшли, а в XX ст. до світової війни вони появлялися хоч і частіше ніж перед тим, але також не щороку — не виходили вони р. р. 1903, 1905, 1908 і 1909. Після XXII т. Записок в 1900 р. слідуєчий том появилася в 1901 р., далі т. XXIV в 1902 р., XXV — в 1904 р., XXVI — 1906, XXVII — 1907, XXVIII аж 1910 р., XXIX в 1911 і XXX в 1912. Коли були видані останні три томи Записок, мені не вдалося точно установити, але здається, що в 1913 р. вийшов XXXI т. а в 1914 р. — XXXII.

Томи Записок були дуже обемисті — мали звичайно від 25 до 35 арк. друку великого формату. Деякі з них виходили й у двох частинах; т. V мав звиш 1000 стор. Деякі були й значно менші — от як т. VII на 321 ст. або т. XIII на 294 ст. В додатку до окремих томів друкувалися ще різні ілюстрації — мапи, плани, написи, портрети, таблиці й інш.

Зміст Записок укладався за певним програмом. В цьому програмі, як він опублікований в IX т. Записок, були три великі відділи; при чому кожний з них в свою чергу поділявся на кілька розділів. На першому місці йшли „Исслѣдованія и разсужденія“, куди входили розвідки з археології (стисло археологічні, археографічні, критично - філологічні й загально-археологічні), історії (історично-критичні, етнографічні, хронологічні, історичні нариси, біографії, погляди й висновки) й географії (порівнюючо-географічні й фізично-географічні). В другому відділі Записок друкувалися збірки матеріалів, а саме: 1) пам'ятки річові (написи, монети, статуї, будинки, насипи, рови й могильники), 2) пам'ятки писані офіційні (документи й акти), 3) пам'ятки писані неофіційні (історичні, географічні, статистичні та записки подорожніх), 4) пам'ятки усні (перекази, легенди й пісні). В цьому ж відділі Записок публікувався й бібліографічний бюлетень. Але треба зазначити, що бібліографія в Записках ОТІС ніколи не була добре поставлена. Зате в Про-

токолах засідання Т-ва можна знайти багаті відомості про числені наукові видання, що їх одержувала бібліотека Т-ва в обмін.

Третій відділ Записок мав заголовок „Смѣсь“ і містив у собі протоколи Т-ва, кореспонденції, звістки й т. п. матеріяли.

В основному цього програму при виданні Записок і додержувалися, хоч в окремих томах помітні й деякі варіяції. Зміст кожного відділу був надзвичайно багатий. Користування Записками дуже улегчується показчиками до їх змісту, що були друковані здебільшого в самих же Записках, а саме: 1882 р. в т. XIII (ст. 272—293) для перших 13 томів, в 1889 р. в додатку до істор. нарису 50-ліття... В. Юргевича для перших 20 т. т. і нарешті в XXXII т. до перших 30 т. т. Цей останній показчик, зладжений тодішнім секретарем ОТІС проф. М. Г. Попруженком, вийшов також і окремим виданням.¹⁷⁾ В ньому вміщені в поазбучному впоряді заголовки всіх статей, матеріалів, заміток і всього інш., що було видруковано в 30 т. т. Записок. При кінці поданий список авторів, перекладачів тощо, й іменний та річковий показчик до самих заголовків. Всього в показчикові проф. М. Г. Попруженка зазначено 991 позиція; авторів названо біля 250. З них особливо діяльними співробітниками Записок були: Н. Мурзакевич, Е. фон Штерн, В. Юргевич, В. Яковлів, а також — П. Бекер, А. Бертіе де ля Гард, Ф. Брун, О. Кочубинський, В. Латишов, І. Линниченко, А. Лонгинов, О. Маркевич, Ю. Марті, С. Петровський, сам М. Попруженко, В. Шкорпіл і баг. інш. Співробітниками Записок ОТІС були й такі його члени як В. Б. Антонович, В. Бузескул, Т. Зелінський, М. Погодін, Б. Фармаковський і т. д.

Тематично в Записках ОТІС найбільше уділено місця працям, присвяченим Запорожжю і взагалі Степовій Україні, Криму, Керчі, Бесарабії, Боспору, Хаджибееві, італійським колоніями на Україні, Дніпрові, Чорному морю, о. Березані, Ольвії, Херсонесові й Херсону, Одесі й т. д. Дуже багато матеріялу опубліковано в Записках з нумізматики, також про ріжні написи.

Між окремими розвідками на сторінках Записок знаходимо багато капітальних праць. Вже в перших томах появилися такі, як Н. Надеждина — Геродотова Скиоія, В. Григорієва — про Куфічні монети (обидві в т. I), Гавриїл-ів Хронологічно-статистичний опис церков епархії херсонської й таврійської (т. II). П. Бекера про „Берег Понту Евксинського від Истра до Бористена у відношенні до давніх його колоній (т. III) і т. п. Дальші томи принесли Страбонову географію з коментарями (т. X), Пл. Бурачкова Розслід про Половців (т. X), Дневники подорожей акад. Гільденштедта (т. XI) та акад. Палласа (т. XII), А. Лебединцева — Століття церковного життя Крима (1783—1883) (т. XIII), велику працю В. Смірнова про Кримське ханство (т. XV), Ол. Маркевича про Гаджибей (т. XVII), Е. Р. фон Штерна про місце знаходження давнього Херсонеса (т. XIX) і т. д.

В Записках ОТІС містилися статті не тільки з історії й археології, а також з ріжних інш. дисциплін — навіть з історії філософії, мистецтва тощо. Особливо в останніх томах Записок все частіше попадаються праці на теми, що ніби не були тісніше звязані з завданнями Т-ва. Так нпр. в одному XXX т. були уміщені: Т. Зелінського — Рудиментарні мотиви в грецькій трагедії, П. М. Бицілі — Тацит і римський імперіалізм, Н. Ланге — Теорія В. Вундта про початок миту, Б. В. Варне-

¹⁷⁾ М. Г. Попруженко: Указатель статей помѣщенныхъ в I—XXX томахъ Записокъ Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Одесса, 1914, ст. 63.

ке — Нові здогади про походження грецької комедії, В. П. Бузескула — Новіші гіпотези про джерело „Атенської Політії“ Аристотеля, М. Мандеса про Вогонь і душу в науці Геракліта і т. д. В попередньому томі (XXIX) була праця А. В. Лонгинова про Слово о Полку Ігоревім, Е. Кагарова — Основні моменти в історії Критено-Микенського мистецтва й інш.

Та коли „Изслѣдованія и разсужденія“, публіковані в Записках ОТИС, як взагалі наукові розвідки, з бігом часу тратять дещо з свого значіння, відтісняються новішими — більш модерними — дослідями й стають менш актуальними, то вміщені в Записках історичні матеріяли надають їм значіння дуже важного наукового архіву. А то тим більше, що деякі з опублікованих там річей пізніше безповоротно загинули.

Завдяки уміщенням у Записках матеріялам самі Записки мають характер дуже важного корпусу джерел, присвячених минулому України, без яких не може обійтися ні історик Степової України, ні дослідник Криму, Бесарабії, грецьких і італійських колоній на Україні, ні історик церковного життя, колонізаційного процесу, ні історик Татар чи Вірмен на Україні, або окремих українських міст, місцевостей, установ і т. д., і т. п. Не маючи можливости назвати тут більшу кількість видрукованих в Записках матеріялів, подам для прикладу принаймні деякі назви. До історії Запорожжя опубліковано найбільше матеріялів в т. т. VI, IX, X, XI, XIV, XVI, XVII, XX й інш. Є між ними й „Дѣла касающіяся запорожцевъ съ 1715—1774 г.“ подані А. Андрієвським з Київського Архіву Губерн. Правління, та його ж „Матеріяли до історії Запорожжя й пограничних зносин“. Є там і документи з Московського Архіву Головного Штабу, що були знайдені при руйнуванні Січі в Кошовій церкві під престолом (стосуються до 1734—56 р. р.), і ордери Кальнишевського. Дуже важним джерелом для історії Степової України XVIII в. служать ріжні ордера й розпорядження кн. Потьомкіна, видруковані у великій кількості в т. т. XI й XII. Для історії Криму мають першорядне значіння друквані в II т. кримські ханські ярлики, подані Ф. Лашковим з московського Архіву Головного Штабу, далі — кримські справи 1775—76 р. р. (т. XVIII) і кримсько-турецькі справи 80-х років XVIII ст. (в т. XVII), а також опис Криму з 1578 р. Мартина Броневського (т. VI) та опис Перекопських і Ногайських татар з 1625 р. Жана де Люка (т. XI), опис Чорного моря й Татарії з 1694 р. одного домініканця (видрук. в т. XXIV з примітками А. Бертіє де ля Гарда). Для історії Криму мають значіння й статейні списки царських посланців до Кримського хана, як от В. Тяпкіна й інш. в 1681 р. (т. II) або В. Антимирева в 1692—95 р. р. (т. т. XVIII і XIX). В томі XIII Записок є про виїзд останнього кримського хана Шагин-Гирея з Росії в Турцію 1787 р. В т. XVI Ап. Скальковський подав матеріял про російське посольство до хана кримського при кінці XVIII в. Для історії італійських колоній на Україні маємо в Записках збірник венеційсько-генуезьких грамот з 1342—1494 р. р. (т. IV), статут для генуезьких колоній з 1449 р. (т. V) і інш. матеріяли.

До історії церкви на Україні знаходимо в Записках „Древніе акты Константинопольскаго патріарха, относящіеся къ Новороссійскому Краю“ (т. VI), матеріяли до історії новоросійської православної ієрархії (т. IX) і т. д. Прот. В. Никифорів подав у XXIII, XXIV і XXVII т. т. матеріяли до історії повстання церков в Олександрійському повіті на Херсонщині. Для історії колонізації і окремих міст Південної України багато матеріялів містять т. т. XI і XIII (про Херсон), т. XII про Таврійську область, т. XVI про Одесу, т. III про міста і повіти Озовської губ. (опис 1779 р.), в т. VII статейний список походу в Озов воєводи Шеїна в 1697 р. і т. д.

В XIX і XX т. т. опубліковані акти видобуті зі справ Кубанського Військового архіву (до р. р. 1787—1797). Т. т. III, IV і V містять Молдовалахійські грамоти XV—XVII в. в. Румунсько-російських зносин в XIX ст. стосуються матеріали Ап. Скальковського в XX т. В XXIX т. знаходимо матеріали для історії Вірмен на Україні; в т. XVII І. Іванов подав „дѣло о выходящихъ изъ за границы в Новоросію жидакъ“. Т. т. XXIV і XXVIII містять матеріали до історії словянських колоній на Україні.

Опубліковані в Записках документи освітлюють багато різних справ і подій, що виходять і поза рямці стисло української історії. Нпр., в XX т. Ол. Маркевич подав матеріали про скликання Комісії для складання проєкту нового уложення. Багато різних архівних матеріалів друкувалося в Записках також у зв'язку з різними розвідками.

Змістовний був і третій відділ Записок — Смѣсь. Він містив матеріали до історії самого Т-ва — його літопис, протоколи, повідомлення про нові наукові публікації, різні кореспонденції й некрологи. В перших 13 томах (до 1883 р.) містилися літописи Т-ва. Протоколи засідань друкувалися в Записках, починаючи з т. XIX (№ 289). До того вони публікувалися в формі окремих аркушів. До т. XXVIII Записок були дані додатково протоколи засідань ч. ч. 372—384. В протоколах же містилися в скороченню ті доклади, які не були друковані в Записках. Заголовки їх зазначені в показчикові проф. М. Попруженка.

Багатою була некрологія в Записках ОТІС. Там містилися звичайно некрологи членів Т-ва, а також і видатних не-членів, що своєю працею були зв'язані з територією Одеського Т-ва. Деякі некрологи короткі й загальні, деякі ж навпаки дуже обширні й змістовні. Більшість з них підписані, деякі без підпису автора. Некрологів найбільше написали, здається, В. Яковлів та Ол. Маркевич. З багатьох десятків некрологів, уміщених в Записках, згадаю тут деякі. Вже I том приніс некролог Мих. Мих. Киріякова († 23. VII. 1839 р.) і проф. М. Т. Каченовського († 19. IV. 1842). В IV т. уміщений некролог А. Негрі († 27. VI. 1854), в V т. архієп. Гавриїла (Розанова) — костромича родом, який довго жив і багато працював на Україні; в XI т. маємо некрологи Олександра Уманця († 1876 р.) і О. М. Бодяньського († 6. IX. 1877 р.), в XIII т. Ів. Ів. Фундукля († 23. VIII. 1880 р.) і Макарія Булгакова († 9. VI. 1882), в якого були праці й з історії України; в XIV т. є некрологи Феодосія (Макаревського) єпископа Катеринославського (5. II. 1885), гр. Олексія Уварова († 29. XII. 1884), в XV т. Т. Лебединцева († 1888), в XVI — А. Н. Поля († 26. VII. 1890), у XVIII т. В. К. Надлера, у XIX т. Дм. Ровинського, у XXIV т. А. А. Андрієвського і т. д. Характер некрологів мають і статті про кн. Мих. Сем. Воронцова та про Дюка Рішеліє (в X т.) й деякі інш.

Крім Записок ОТІС видавало й інші свої публікації. Починаючи з 1840 р. появлялися звіти про його діяльність. В цих звітних брошурах містилися також і наукові замітки та статті. Крім того, принагідно виходили огляди діяльності ОТІС за довший час його праці. З цих останніх найдокладніший був згадуваний уже історичний нарис 50-ліття ОТІС, що його склав В. Юргевич. Видавало Т-во й спеціальні публікації до своєї історії, як напр. про своє урочисте засідання 4 лютого 1840 р. (Одеса, 1841), потім Дм. Княжевича про заснування, склад і діяльність Т-ва з 23 травня 1839 р. до 1843 р., а також окремі розвідки різних авторів, нпр. Н. Мурзакевича, В. Григорієва, В. Юргевича, А. Бертіє де ля Гарда, В. Яковліва і інш. Видавало ОТІС також і такі — тепер джерела до історії Запорожжя — як Устное Повѣствованіє бывш. Запорожца... Н. Л. Коржа (1842 р.) та Історію о козакахъ запорожскихъ кн. Мишецького

(1851 р.) Видавало Т-во й дуже цінні каталоги та описи до своїх музейних та бібліотечних колекцій, нпр. каталог картам, планам, чертежам і видам, що зберігаються в Музеї ОТІС, кілька видань складеного Н. Мурзакевичем Краткого указателя Музею ОТІС і т. д.

Так само великі, як в галузі видавничій, має ОТІС заслуги й на полі музейної справи. Розвиток музейництва в Одесі й сполучена з ним охорона історичних пам'яток Степової України найбільше зв'язана з працею саме цього Т-ва. Вище вже була згадка про початки музейної організації в Одесі й про таких її діячів-піонерів як Ів. Стемпковський, Ж. Бларамберг і інш.

В 1824 р. начальник краю Воронцов одержав од Стемпковського докладну записку „Note sur les recherches d'antiquités qu'il y aurait à faire dans la Russie méridionale“. До цієї записки, в якій Стемпковський між інш. обстоював і потребу охорони старовини та заснування музеїв на Південній Україні, Воронцов поставився з властивою йому в таких справах увагою, й на основі її зробив 1825 р. доклад цареві. В наслідок цього доповіді Воронцову був даний дозвіл на відкриття музеїв у Керчі й Одесі, а також на розшуки старовини в Новоросійському краю. Для цієї праці й був призначений в Петербурзі вказаний самим Воронцовим стат. совітник Бларамберг; він же став і директором нововідкритих музеїв — в Одесі (1825 р.) і Керчі (1826 р.). Пізніше в завідування Бларамберга був переданий також і теодосійський музей, відкритий 1809 р. Музейними справами в Одесі попервах цікавився й сам Воронцов, який видавав від себе деякі урядові розпорядження в справі охорони старовини, сам розглядав знайдені музейні речі й розпределяв їх по музеях. Але душею музейної організації був всеж сам Бларамберг. Вже при самому заснуванні він передав до одеського музею колекцію єгипетських, грецьких і римських старовинних речей та монет а разом з ними й з 50 томів фахових книжок із своєї багатой книгозбірні. Пожертва Бларамберга властиво й була тим „зеренцем“, що з нього розвинувся одеський музей старовини. Бларамберг же предоставив для одеського музею й помешкання в своїй садибі. Пізніше до новозаснованого одеського музею поступили й інш. музейні колекції Бларамберга. Жертвенний приклад останнього викликав наслідування, т. щ. до музею почали поступати пожертви й від інш. власників музейних речей. Взагалі часи Бларамберга (1825—1831) були дуже добрими для розвитку одеського музею, — Бларамберг розумів справу, цікавився нею, був підготований науково, провадив археологічні розкопи й поповнював музейні колекції. За Бларамберга одеський музей став справжнім осередком археологічної праці в цілому краї.

Справа різко змінилася на гірше в 1831 р. в наслідок смерти Бларамберга. Останній не мав ні наступника, ні підготованих співробітників і його смерть поставила питання, що робити з музеями. Цим питанням тоді поцікавився й сам Воронцов, але вирішив його на цей раз не щасливо. Він розпорядився передати всі зібрані в одеському музеї колекції до заснованої в 1830 р. Одеської Публичної Бібліотеки в завідування директорів цієї бібліотеки А. Ф. Спаді.

Про цього Анатолія Францовича Спаду та його минуле один з пізніших дослідників пише, як про людину „невідомої національності“ — що він „до своєї появи в Одесі був і монахом Капуцинського ордена, і навчителем французької мови в російських аристократичних родин, і літератором, що займався історією ересей...“ Директором Публичної Бібліотеки в Одесі А. Спаду призначили „із жалости“, бо старому нікуди було

подітися. Ціле його директорство в цій Бібліотеці, як твердить цитований М. Попруженко, було, „сплошнымъ недоразумѣніемъ“: ніякої російської мови він не знав, книгами не цікавився, а час провадив „въ одесскихъ гостинныхъ, плѣняя дамъ своею болтовней“. На доручений йому в завідування музей, що його з такою відданістю творив Бларамберґ, Спзда дивився як на збірку „какихъ то бездѣлушекъ“. Цими „бездѣлушками“ він і розпоряжався по своєму; сучасники залишили посвідки про те, що музейні перстені, монети і т. п. речі він щедро презентував своїм знайомим дамам.

В такому завідуванні Спади одеський музей був більше 12 літ (1831—1843). Колекції цього музею згідно офіційному докладу 1840 р., представляли „лишь лежащие въ кучѣ разной величины куски мраморовъ, обломки статуй и проч.“ Оці от рештки спадівського музейництва й були передані в завідування Н. Мурзакевича, якому й довелося направляти шкоди, заподіяні Спадою.

І січня 1843 р. був відкритий в Одесі й Музей ОТІС, до складу якого увійшов пізніше й Одеський Мійський Музей Старовини. Цей останній після блокади Одеси англо-французьким флотом в 1854 р. фактично не функціонував, бо одеські урядові органи просто не мали засобів для його утримання. При такому стані влада легко погодилася на приєднання його до Музею ОТІС, що й було здійснене в 1858 р. Секретарем цього Т-ва в тих часах, як знаємо, був діяльний Н. Мурзакевич, який таким способом і обєднав у своїх руках всю музейну справу в Одесі й провадив її аж до своєї смерті в 1883 р.

Музей ОТІС розростався сильно завдяки поповненням членів Т-ва, які провадили археологічні розкопи. Для розвитку його важне значіння мали й факти передачі під керування ОТІС Теодосійського Музею (1851 р.) й таких історичних пам'яток як Ески-Кримська мечеть, Судацька фортеця (1868), Мелек-Ісламський курган (1868 р.), Турецька фортеця в Акермані (1896 р.) і т. д.

Після смерті Н. Мурзакевича, його становище — як охоронника Музею ОТІС — заняв його наступник по секретарству в цьому Т-ві, також професор Новоросійського університету, археолоґ з фаху В. П. Юргевич. Він також багато попрацював для Музею ОТІС — збільшував його колекції й дбав про наукове їх оброблення.

З 90-х років для Музею найбільше дали Е. Р. Бертіє де ля Гард і Е. Р. фон Штерн. Останній був охоронником Музею від 1895 р. до 1911 р. Завдяки пожертвам А. Бертіє де ля Гарда значно поповнилися колекції Музею, особливо нумізматичні. Е. фон Штерн, який провадив і розкопи, надзвичайно підніс науковий авторитет Музею. З відїздом Штерна до Галле, де він був професором і ректором тамошнього університету († 28 квітня 1924 р.),¹⁸⁾ змінилося кілька охоронників Музею ОТІС (між ними й Б. В. Варнеке 1913—1919), а з 1920 р. — після націоналізації — директором призначено члена ОТІС проф. С. С. Дложевського.¹⁹⁾

В 1883 р. було побудоване для Музею ОТІС нове помешкання, що його Музей до 1907 р. займав спільно з одеською бібліотекою, а потім розташувався в цілому помешканні сам. Але й це ціле — порівнюючи нове й просторе помешкання — не давало можливості Музееві належно розмістити його багаті колекції. Тому і в Одеському Музеї — як, мабуть, і

¹⁸⁾ Некролог написав П. Курієвний в „Україні“ (Київ, 1927 р., кн. 4(23), ст. 220—223.

¹⁹⁾ Його стаття про „Одеський державний історично-археологічний музей“ в збірнику Український Музей, I, Київ 1927 р., ст. 195—211.

в усіх музеях на цілому світі — співробітники нарікали на брак місця й тісноту помешкання.

Ще будучи в старому помешканні, Музей ОТІС сильно потерпів від злодіїв. В ніч з 13 на 14 лютого 1879 р. з Музею були вкрадені колекції монет елінських (17 золотих, 336 срібних і 822 мідних) та східних (10 золотих, 336 срібних і 822 мідних). Цим була тоді заподіяна велика шкода для майже 40-літньої музейної праці ОТІС. І хоч злодіїв було піймано, але повернути вдалося лише біля 1624 мідних монет — решта пропала безповоротно.

Та нумізматичні колекції ОТІС були й після того одинокі по своєму багатству. В його мюнц - кабинеті в 1889 р. було зібрано більше 13000 ріжних монет, а серед них і такі рідкі як монети Піри, Ольвії, Херсонесу, Теодосії, Пантикапеї, Боспору, Фанагорії й баг. інш. міст (золотих було 130, срібних 2705 і мідних 10449). Крім того було ще більше двохсот ріжних медалів, жетонів і знаків відзначення. Пізніше кількість чисел нумізматичної колекції зросла до 20.000.

Багаті були вже тоді також й інші відділи Музею ОТІС. Так, колекція написів, статуй і ріжних інш. старовинних річей уже в 1889 р. нараховувала більше 2¹/₂ тисяч. З того було: елінських 2106, римських 103, венецько-генуезьких — 12, монголо - татаро-турецьких — 62 і т. д. Крім того в колекціях Музею ОТІС було багато старовинних надгробків, орнаментів, барелієфів, посуду, ритуальних річей, марморів, гіпсів, ваз, металевих виробів, прапорів, зброї, виробів соляних, глиняних, кілька десятків кам'яних баб з Херсонщини й Катеринославщини, портрети й ріжні пам'ятки запорозькі, архітектурні прикраси і т. д. і т. п., і все те у великому числі.

Колекції Музею ОТІС повно охоплювали культурне життя північного Чорномор'я від найдавніших часів. Та хоч ОТІС в своїй науковій праці присвячувало головну увагу дослідям Степової України з Бесарабією та Кримом, але в своєму музеєві воно громадило пам'ятки також і з інш. головно українських територій. Особливо багато була представлена в ньому антична старовина, яка становила 2/3 всіх музейних матеріалів. З них найбільше належало до давніх елінських колоній на північному побережжю Чорного моря. Не мало пам'яток було також з побуту кочовників українського степу, візантійської культури в Криму й на Україні та інш.

Світова війна й революція негативно відбилися на розвиткові Музею, як і на всіх інш. установах та й на самому ОТІС. В березні 1920 р. цей Музей був націоналізований і переіменований в Одеський державний історично-археологічний Музей. В своїх колекціях він мав до 70.000 експонатів, загалом дуже важних для вивчення передісторичної та історичної культури Південної України. В дальнішому він поділив непевну долю інш. подібних установ на Україні.

Крім Музею ОТІС зібрало і велику бібліотеку, яку воно почало формувати з перших же років свого існування. Вже в 1840 р. на внесення Дм. Княжевича було ухвалено „Составить приличную библиотеку для Общества, приобретениемъ нужныхъ книгъ дешевлею цѣною, особенно въ Вѣнѣ, гдѣ преимущественно печатаются и находятся въ оборотѣ сочиненія, касающіяся Восточной Европы, въ особенности на языкахъ славянскихъ“. Тоді ж таки було ухвалено „поробити виписки з рідких книг і манускриптів, що зберігаються в бібліотеках Карловицькій, Пештській, Віденській і Оломовцькій та Львівській“. Але здійснити цю ухвалу, видно, не було можливостей.

Не маючи подостатком засобів на придбання книжок, ОТІС поповнювало свою бібліотеку головню завдяки пожертвам та в спосіб обміну. Протоколи засідань Т-ва містять звичайно і повідомлення секретаря про нові книжні поступлення до бібліотеки та рішення Т-ва в справі обміну виданнями. На засіданні Т-ва 28 вересня 1896 р. було заслухане повідомлення Наукового Товариства Шевченка у Львові про те, що адресовані ОТІС видання НТШ російська цензура завертає назад і не пропускає по призначенню. В цій справі ОТІС ухвалило прохати Головне Російське Управління в справах печаті про дозвіл ОТІС одержувати зі Львова видання НТШ. Такий дозвіл був даний і ці видання в дальшому приходили на адресу ОТІС.

В своїй бібліотеці ОТІС збирало не тільки книги, а також і різні рукописи, мапи, плани й т. п. матеріали, дуже важні для історичної географії Південної України. Вже в 1889 р. в бібліотеці Т-ва було біля 3000 книг, рукописів біля 200, мап і планів біля 600 і т. д. Опис цих мап і планів зробив А. Бертіє де ля Гард в 1888 р.; про „Рукописи, принадлежащія библиотекѣ Имп. Об. Ист. и Древн.“ опублікував А. В. Ристенко в XXVIII т. Записок.

Про дальший розвиток бібліотеки ОТІС, як і про її пізнішу долю, не маємо ніяких відомостей. Здається, що зібрана при Одеському Державному Краєвому Музеї бібліотека, яка нараховувала понад 18000 томів переважно археологічного змісту, й була саме бібліотекою ОТІС. В 20-х роках, вже після націоналізації Музею ОТІС, до цієї бібліотеки було прилучено коло 4000 книжок бібліотеки семинару класичної філології Новоросійського університету, а також деякі менші фахові книгозбірні, правдоподібно також з „націоналізованих“.

З ОТІС звязана й справа засновання в Одесі історичного архіву. Як відомо, Одеса здавна була дуже важним в архівному відношенні осередком, що приваблював до себе увагу дослідників.

Одеса з початку XIX ст. була центром Степової України і то як політично-адміністративним, так і господарським та культурним. Генерал-губернаторське управління в Одесі об'єднувало в р. р. 1803—1816 три губернії (Херсонську, Таврійську й Катеринославську), а також Чорноморське Військо — Кубань. Остання в 1842 р. відійшла до Кавказу, але з 1816 р. до цього управління було приєднано ще й Бесарабію (до 1874 р.). Також в часах існування „Новоросійського і бесарабського генерал-губернаторства“ (1879—1889) одеський осередок охоплював теж 4 губернії. Після 1889 р. аж до революції 1917 р. в Одесі осередилися округові управління (військове, шкільне, поштове й митне) а також судова палата й інш. под. установи. Завдяки своєму університетові, Одеса була й культурним центром для цілої Степової України; а як головний порт для вивозу українського хліба, Одеса була й важним господарським осередком. В Одесі ж осередився й революційний рух Степової України. Все це й було причиною того, що в Одесі зібралося багато дуже цікавих і цінних архівних матеріалів, надзвичайно важних для історії України.

В Одесі ж досить рано повстала й думка про засновання там історичного архіву. Перший подав її Аполон Скальковський, який служив у генерал-губернаторському управлінні й сам мав нагоду познайомитися з одеськими архівними матеріалами. Ще в 1838 р. Скальковський подав начальникові краю Воронцову мотивовану записку про потребу засновання в Одесі історичного архіву. Воронцов поставився до ініціативи Скаль-

жовського прихильно й з свого боку поробив відповідні представлення уряду. В наслідок цього була утворена міжвідомствена Комісія з трьох членів (Скальковського як предст. міністерства внутр. справ, Мурзакевича — міністерства народ. освіти й Россета — міністерства військового). Ця Комісія мала оглянути історичні документи в архівах краю.

Комісія працювала в 1839 р. і в цей час Скальковський відібрав в архіві Катеринославського повітового суду для історичного архіву 400 справ. Це були рештки матеріалів з кол. Запорозької Січи. Відібрані матеріали Скальковський перевіз до Одеси й там — за розпорядженням Воронцова — вони були передані в завідування самому ж Скальковському, який і використовував їх для наукових праць. Інші відібрані членами Комісії матеріали, тоді ж таки були переслані до Петербургу. Але до заснування в самій Одесі історичного архіву в той час так і не дійшло, хоч про здійснення цього м. інш. дбав і Воронцов.

Справа з організацією в Одесі історичного архіву була знову поновлена в 1842 р. Тоді на прохання міністерства внутрішніх справ ОТІС утворило спеціальну комісію для архівної справи. Ця комісія працювала до 1849 р. й за цей час склала „записку о содержаніи старыхъ письменныхъ актовъ Новороссійскаго края“. Але й тоді до заснування в Одесі історичного архіву не дійшло. В р. р. 1850—69 спеціальна комісія з урядовців займалася в архівах відокремленням справ, що не мають 10-ти річної давности й визначала, які з цих справ можна нищити. Це була, як зауважує один з пізніших дослідників „тяжка доба в історії архіву“. Тоді було знищено 103017 справ і між ними „багато цінних історичних матеріалів“.

Після скасування в 1874 р. Новоросійського генерал-губернаторства лишився великий архів (46.330 справ загальної й 1278 справ таємної канцелярії). Це знову поставило на чергу справу заснування в Одесі історичного архіву. Того ж року була створена спеціальна комісія, в якій знову брав діяльну участь Ап. Скальковський. Він склав проєкти, подавав докладні записки й т. п. — взагалі дбав про здійснення цієї задавленої в Одесі справи. До організації в Одесі архіву виявив тоді значний інтерес і Новоросійський університет, який виробив і свій проєкт. Але і на цей раз з тих проєктів нічого не вийшло — представлені до петербурзьких інстанцій, вони не були там затверджені. Багаті архівні матеріали одеські лишилися й надалі в завідуванні не спеціальної архівної установи а тимч. генерал-губернатора (скасов. 1889 р.) й інш. адміністративних установ. Аж після революції 1917 р. дійшло в Одесі до заснування краевого історичного архіву, в якому були приміщені сотні архівних фондів з XVIII, XIX і XX в. в., між ними й такі як Коша Запорозького (1720—1775), канцелярії Новоросійського генерал-губернатора (1797—1874) й баг. інш.²⁰⁾

Та хоч ОТІС і не пощастило в справі заснування в Одесі історичного архіву, як установи, але воно само виконало значну працю в архівній ділянці. Воно само збирало архівні матеріали до історії місцевого краю, розбирало різні архіви (нпр. скасованих кріпостей св. Дмитра Ростовського й св. Єлисавети) й дбало про збереження їх від загину.

Після поданого вище огляду великої й ріжносторонньої праці ОТІС, після знайомства з тим, що виконало це Т-во в галузі організаційній,

²⁰⁾ Про „Одеський Краєвий історичний архів“, як і про історію архівної справи в Одесі, докладніше в статті Ол. Рябініна-Скляревського в органі „Архівна справа“ (Харків, 1928, кн. V, ст. 73—86). Там же поданий список архівних фондів, зібраних в Одеському Краєвому історичному архіві.

видавничій, музейній і т. д. та для охорони пам'яток старовини, — про наукове значіння його, спеціально для Південної України, не доводиться вже багато говорити. Праці ОТІС здобули йому популярність і признання серед наукових кол не лише на Україні і в Росії, а також і далеко за кордонами тодішньої держави. Це завдяки головно працям ОТІС розвинулася класична археологія на Україні. Ще в 1889 р., підсумовуючи 50-літню працю ОТІС, тодішній його віце - президент Вл. Юргевич вказував на те, що Т-во розширило відомості про Південну Україну, збудило інтерес до історично-археологічних дослідів в ній, намітило наукові питання й багато з них вирішило, а головно — зібрало значний літературний і річевий матеріал для майбутніх дослідників. Видання Т-ва, особливо його Записки, як і зібрані ним колекції старовини (монети, медалі, мапи, плани, рисунки, ріжні фахові публікації і т. д. і т. п.) служили і будуть служити важним матеріалом для українських дослідників — істориків і археологів.

На закінчення ще хіба кілька слів про останні часи й зникнення ОТІС. Світова війна й революція сильно погіршили стан і умови праці цього Т-ва. Відбилися вони негативно також і на таких установах його, як музей, бібліотека й інш. Товариство в наслідок цього стало занепадати; його члени розпорошилися. В 1921 р. (по весні), як дізнаємося з статті М. Слабченка, стараннями українців було поновлено працю ОТІС, але воно проіснувало лише рік і було зачинене під натиском страшного голоду, що панував тоді в Одесі. Останнє 470-те засідання ОТІС відбулося 22-го травня 1922 р., але на ньому було присутніх усього 7 членів та й з тих три було нововибраних. Пізніші спроби відродити ОТІС і його наукову працю не мали успіху.

34. Ол. Шулъгин. Ідеологічна ненависть і непереможна любов Ж. Ж. Руссо до Франції. 1937 р. ст. 7.
35. В. Сімович. Проблема гармонії складів у морфології слов'янських мов. 1937 р.
36. Р. Смаль Стоцький. Краса і погань. 1937 р. ст. 12.
37. К. Чехович. Чеські впливи на Франкового „Мойсея“ та „Івана Вишенського“.
38. Ф. Слюсаренко. Нумізматична праця проф. В. Б. Антоновича. 1938 р. ст. 11.
39. Ів. Борковський. Значіння деяких предметів знайдених в Майкопській могилі.
40. Л. Чикаленко. Вівіфікаціонізм. 1938 р. ст. 8.
41. В. Щербаківський. Матеріяли з археологічних розкопів на Переяславщині.
42. В. Дорошенко. Примітки В. Антоновича до Шевченкового „Кобзаря“. 1937.
43. В. Прокопович. Сфрагістичні анекдоти. 1938 р. ст. 28.
44. С. Наріжний. Дѣйствія презѣльной брани. 1938 р.
45. Степан Сірополко. Граф Петро Завадовський — перший міністр освіти в царській Росії. 1938 р. ст. 7.
46. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том другий. Прага 1939 р. ст. VIII+227.
47. М. Антонович. Пограничник Босий. 1940 р. ст. 16.
48. Б. Крупницький. З життя першої української еміграції. 1940 р., ст. 16.
49. В. Щербаківський. Концепція Грушевського про походження українського народу в світлі палеоетнології. 1940., ст. 16.
50. Дм. Чижевський. Український літературний барок. Част. 1. 1941., ст. 76.
51. Ів. Панькевич. Літературний бідермаер в галицько-українському письменстві.
52. С. Наріжний. Розвідування московських посланців на Україні в др. пол. XVII в.
53. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том III. 1941 р.
54. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік чотирнадцятий (1936—1937). 1941 р., ст. 16.
55. Б. Крупницький. З історії Правобережжя 1683—1688 рр. 1941 р., ст. 31.
56. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі Рік п'ятнадцятий (1937—1938). 1941 р., ст. 16.
57. М. Антонович. Студії з часів Наливайка I—IV. 1941 р., ст. 86.
58. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Роки шіснадцятий і сімнадцятий (1938—1940). 1941 р. ст. 8.
59. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік вісімнадцятий (1940—1941). 1941 р., ст. 16.
60. А. Яковлів. Конспіративне листування в Україні в 2-ій пол. XVII в. 1941 р., ст. 8.
61. Д. Дорошенко. Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665—1666). 1941 р., ст. 27.
62. Д. Чижевський. Український літературний барок. Част. 2. 1941 р.
63. Григорій Сковорода. Сад божественних пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія. 1941.
64. С. Наріжний. Одеське Товариство Історії й Старовини. 1941 р.
65. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том IV. 1941 р.

